

RUCH NATURALNY LUDNOŚCI ŻYDOWSKIEJ W RYDZYNIE W LATACH 1848–1918

Gmina żydowska w Rydzynie od początku swojego istnienia, a więc od I połowy XVIII wieku, zaliczana była do grona najmniejszych spośród gmin kahalnych działających na terenie Wielkopolski, a w późniejszym okresie jej dziejów, Prowincji Poznańskiej. Jej liczebność z góry też determinuje wysokość wskaźników jakie, przy podobnym opisie, uzyskuje się podczas analizy danych z wykorzystaniem metod statystycznych. I jakkolwiek, tak jak ma to miejsce w omawianym przypadku, sama próba poddana tego rodzaju analizie nie jest wysoka, to daje się mimo to zaobserwować pewne ogólne trendy, właściwe i charakterystyczne dla całej populacji żydowskiej zamieszkującej w badanym okresie na ziemiach ówczesnego zaboru pruskiego.

Podstawę źródłową dla poniższego studium stanowią trzy serie ksiąg metrykalnych: urodzeń, małżeństw i zgonów, będących z kolei częścią dwóch zespołów akt, to jest: Akt Sądu Obwodowego w Lesznie z lat 1879–1920¹ i Akt Urzędu Stanu Cywilnego w Rydzynie z lat 1874–1918. Oba zespoły przechowywane są w Archiwum Państwowym w Lesznie, część ksiąg USC, z lat 1894–1918, znajduje się w Urzędzie Stanu Cywilnego w Rydzynie.

Rejestry metrykalne wchodzące w skład pierwszego z wymienionych zespołów obejmują sobą okres od końca sierpnia 1847 roku, do końca września 1874 roku. Zawarte w nich dane dotyczą pięciu gmin i społeczności żydowskich, które w owym okresie istniały na terenie takich ośrodków miejskich jak Leszno, Osieczna, Rydzyna, Świąciechowa i Zaborowo. Wszystkie one, pod względem przynależności administracyjnej, wchodziły w skład powiatu wschowskiego. Same rejestry mają charakter zbiorczy, co oznacza, że informacje w nich zawarte obejmują sobą wszystkie gminy kahalne, a w celu wyselekcjonowania danych dotyczących jednej z nich, zachodzi konieczność przejrzenia całości dokumentacji.

Wykorzystane rejestry są kopiami metryk, które w oryginale przechowywane były w archiwach gmin żydowskich. Zgodnie z obowiązującym wówczas prawem, gminy te winny były sporządzać odpisy w własnych rejestrach urodzeń, małżeństw i zgonów dla potrzeb administracji sądowej i przekazywać je odpowiednim, wyznaczonym do tego urzędom. Na marginesie warto zauważyć, że dzięki tej praktyce ocalało wiele bezcennych materiałów archiwalnych, mogących dzisiaj w znakomity sposób przysłużyć się do opracowania mało dotychczas znanej historii wielkopolskich Żydów, w tym w szczególności, niewielkich społeczności lokalnych.

Rejestry z drugiego z wykorzystanych w tym opracowaniu zespołów obejmują okres od października 1874 roku, a więc od momentu utworzenia przez władze pruskie urzędów stanu cywilnego jako instytucji zajmujących się rejestracją danych dotyczących ruchu naturalnego ludności, do grudnia 1918 roku. Ta ostatnia data ma związek zarówno z zamknięciem pewnego okresu historycznego w dziejach Wielkopolski, jak i z faktem, że z tego właśnie roku pochodzi ostatni zapis w księgach USC dotyczący rydzyńskich Żydów. Ich obecność w mieście źródła poświadczają jeszcze w połowie 1920 roku, jednak już statystyki z 1921 roku wykazują całkowity brak osób wyznania mojżeszowego wśród mieszkańców Rydzyny².

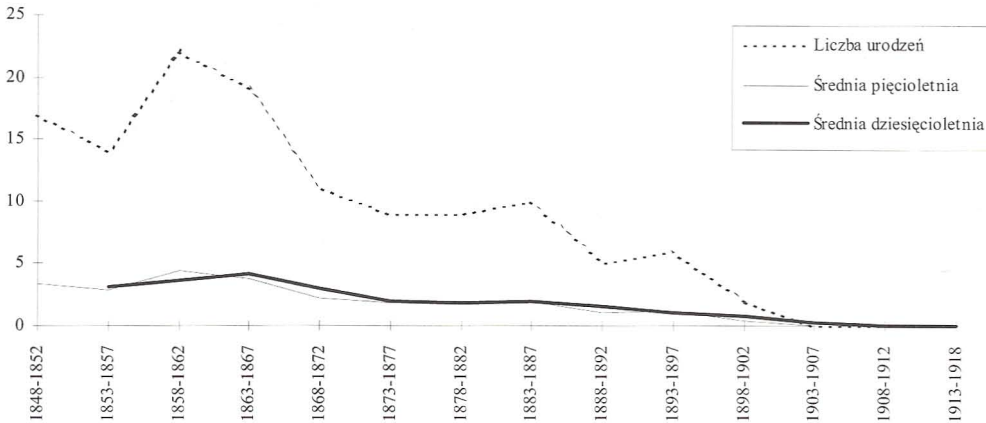
¹ Rejestry te skatalogowane są według następującej numeracji: księgi małżeństw – nr sygn. 90 do 116; księgi urodzeń – nr sygn. 117 do 128; księgi zgonów – nr sygn. 131 do 141. ² Szerzej na temat liczby Żydów w Rydzynie w badanym okresie patrz: D. Czwojdrak, *Żydzi w Rydzynie w latach 1793 – 1920*, [w:] „Rydzyńskiak”, nr 5–6, Rydzyna 1996.

I. Statystyka urodzeń

W latach 1848–1918 odnotowano w Rydzynie 65 urodzeń chłopców oraz 59 urodzeń dziewczynek wyznania mojżeszowego; łącznie zaledwie 124 dzieci urodzonych w okresie 70 lat, a więc przeciętnie w roku 1,8 dziecka. Jest to średnia bardzo niska, pozostająca jednak w granicach dających się odnieść także i do innych, podobnych do rydzynskiej pod względem liczebności gmin żydowskich, chociażby gminy osieckiej, czy gminy w Szlichtyngowie.

Wykres 1

Liczba urodzeń dzieci żydowskich w Rydzynie w latach 1848 - 1918

Najwięcej urodzeń dzieci żydowskich w Rydzynie odnotowano w 1859 roku – 9 urodzeń; 1861 roku – 8 urodzeń; 1848 roku – 6 urodzeń i w latach 1857, 1863 i 1864 – po 5 urodzeń. Od drugiej połowy lat sześćdziesiątych liczba urodzeń wyraźnie zaczęła spadać. Załamanie nastąpiło pod koniec lat osiemdziesiątych, a więc w momencie nasilonej emigracji ludności żydowskiej z poznańskiego, skierowanej w głąb Niemiec i za ocean. Średnia roczna liczba urodzeń spadła wówczas dwu- a nawet trzykrotnie w porównaniu z poprzednimi dekadami. Ostatnie dziecko urodziło się w 1901 r.

Emigracja Żydów z Prowincji Poznańskiej, skierowana przede wszystkim do największych ośrodków przemysłowych Niemiec, takich jak Berlin, Hamburg czy Wrocław, to bez wątpienia główna przyczyna utrwalającego się w drugiej połowie XIX wieku regresu demograficznego, jaki dotknął tutejsze gminy wyznaniowe. W przypadku tak niewielkich ośrodków miejskich jak Rydzyna, fala migracyjna doprowadziła na przestrzeni półwiecza do niemal całkowitego zaniku społeczności żydowskich³. Naturalną konsekwencją tego stanu rzeczy był oczywiście spadek urodzeń, a w następnym etapie, starzenie się populacji. Dodatkowym czynnikiem była także wzrastająca średnia wieku osób zawierających związki małżeńskie, co miało niewątpliwy wpływ na prokreację i z reguły decydowało o liczbie dzieci zrodzonych z takiego związku, o ile w ogóle urodzenia takie miały miejsce. W przypadku małżeństw zawieranych przez osoby stosunkowo

³ W 1871 r. Żydzi stanowili w Rydzynie 4,9% ogółu mieszkańców. W 1899 r. już tylko 2,7%, a w 1910 r. zaledwie 0,5% całej populacji miasta. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. B.Chlebowskiego i Wł.Walewskiego, Warszawa 1889, T.10, s.85; *Statistisches Jahrbuch des Deutsch Israelitischen Gemeindebundes*, Berlin 1899, s.23; Archiwum Państwowe w Lesznie, *Akta miasta Rydzyny*, sygn.58, bez paginy.

młode, czynnikiem hamującym rozrodczość były z kolei plany emigracyjne. Dzieci stanowiłyby tu bowiem czynnik ograniczając mobilność i opóźniający decyzję wyjazdu.

**Liczba urodzeń dzieci żydowskich w Rydzynie w latach 1848–1918
(średnie pięcio- i dziesięcioletnie)**

Tabela 1

Lata	Liczba urodzeń	Średnia pięcioletnia	Średnia dziesięcioletnia
1848–1852	17	3,4	
1853–1857	14	2,8	3,1
1858–1862	22	4,4	
1863–1867	19	3,8	4,1
1868–1872	11	2,2	
1873–1877	9	1,8	2
1878–1882	9	1,8	
1883–1887	10	2	1,9
1888–1892	5	1	
1893–1897	6	1,2	1,1
1898–1902	2	0,4	
1903–1907	0	0	0,2
1908–1912	0	0	
1913–1918	0	0	0

Wydaje się, że wśród czynników wpływających na obniżanie się liczby urodzeń, w niewielkim jednak stopniu, można byłoby także uwzględnić trudności ekonomiczne. Ustalenie stopnia oddziaływania tego czynnika na procesy prokreacyjne jest jednak niezwykle utrudnione. Nie znamy bowiem ani statusu majątkowego, ani stanu posiadania poszczególnych rodzin. Z samych rejestrów dowiadujemy się jedynie, że 73,4% dzieci urodziło się w rodzinach, w których ojcowie zajmowali się handlem i kupiectwem. Bez wątplenia istniały jednak wśród nich pewne różnice majątkowe. W rodzinach tych odnotowano ponadto 75,4% wszystkich zarejestrowanych urodzeń męskich oraz 71,2% urodzeń żeńskich. W rodzinach rzemieślniczych przyszło na świat 16,6% dzieci i odpowiednio, 15,4% wszystkich urodzeń męskich i 13,6% urodzeń żeńskich. Po 4,0% dzieci urodziło się w rodzinach urzędników gminy wyznaniowej (rzeźników, kantorów, nauczycieli), w tym 3,1% urodzeń męskich i 5,1% urodzeń żeńskich, i w rodzinach pracowników najemnych, z czego 4,6% urodzeń męskich i 3,4% urodzeń żeńskich. Najmniej dzieci urodziło się w rodzinach fabrykantów – 2,4%, odpowiednio 1,5% urodzeń męskich i 3,4% urodzeń żeńskich oraz w rodzinach destylatorów (karczmarzy) – 1,6%. W ostatnim z omawianych przypadków odnotowano tylko urodzenia żeńskie, stanowiące 3,4% ogółu tej grupy urodzeń.

Jak to już wcześniej zaznaczono, liczba urodzeń chłopców w badanym okresie – 52,4%, nieznacznie przekraczała liczbę urodzeń dziewczynek – 47,6% wszystkich urodzeń. Proporcje te w pełni pokrywają się ze wskaźnikami, które powszechnie przyjęto jako demograficzną prawidłowość. Pod względem ilościowym zjawisko to ilustruje tabela 2.

Zdecydowanie najwięcej urodzeń męskich odnotowano w latach 1858–1867, kiedy to urodzenia chłopców, w stosunku do urodzeń dziewczynek, wyniosły blisko 130 do 100. Najniższy stosunek urodzeń miał miejsce w latach 1888–1897, a więc w okresie omówionego już wcześniej nasilenia się emigracji Żydów poznańskich. Ogólny stosunek urodzeń męskich do urodzeń żeńskich w całym badanym okresie, wyniósł 110,2 urodzenia chłopców na 100 urodzeń dziewczynek. Proporcje te w pełni odpowiadają przyjętym w demografii ustaleniom.

Struktura płci noworodków żydowskich w Rydzynie w latach 1848–1918

Tabela 2

<i>Lata</i>	<i>Liczba urodzeń chłopców</i>	<i>Liczba urodzeń dziewczynek</i>	<i>Liczba urodzeń chłopców na 100 urodzeń dziewczynek</i>
1848–1857	16	15	106,7
1858–1867	23	18	127,8
1868–1877	11	9	122,2
1878–1887	10	9	111,1
1888–1897	4	7	57,1
1898–1907	1	1	100
1908–1918	0	0	0

Każda społeczność, w tym również Żydzi, posiada własny, sobie tylko właściwy kalendarz obyczajów, który wyznacza kolejne cykle i rytm życia danej zbiorowości. Prawidłowość ta ma też swoje przełożenie na sezonowość pewnych zdarzeń, zarówno tych wyrosłych z tradycji czy religii, jak i tych o charakterze demograficznym. Często zresztą te pierwsze nie pozostają bez wpływu na drugie, orientując nasilenie się lub zanikanie poszczególnych zjawisk w następujących po sobie okresach czasu.

Sezonowość urodzeń dzieci żydowskich w Rydzynie w latach 1848–1918

Tabela 3

<i>Miesiące</i>	1848–1857	1858–1867	1868–1877	1878–1887	1888–1897	1898–1907	1908–1918	Ogółem
I	3	3	1	3	5	0	0	15
II	4	2	0	1	2	1	0	10
III	4	2	1	3	1	1	0	12
IV	3	5	3	2	0	0	0	13
V	2	3	2	3	0	0	0	10
VI	2	7	2	0	0	0	0	11
VII	2	2	2	1	1	0	0	8
VIII	3	4	4	2	0	0	0	13
IX	3	4	0	1	0	0	0	8
X	4	2	1	0	0	0	0	7
XI	0	4	3	1	0	0	0	8
XII	1	3	1	2	2	0	0	9

Najwięcej dzieci urodziło się w styczniu (12,1%), w kwietniu i w sierpniu (po 10,5%) oraz w marcu (9,7%). Ogólnie wyróżnić można dwa okresy zwiększonej ilości urodzeń: zimowy – grudzień, styczeń, luty (27,4%) i wiosenny – marzec, kwiecień, maj (28,2%). W powyższych miesiącach odnotowano 55,6% rocznej liczby urodzeń. Zdecydowanie najmniej dzieci rodziło się w miesiącach jesiennych – wrzesień, październik, listopad (18,6%), co wynikało zapewne ze specyfiki tego okresu w religijnym kalendarzu Żydów i nagromadzenia w nim licznych świąt oraz związanych z nimi rytualnych zabiegów. Najmniejszy miesięczny udział urodzeń zanotowano w październiku (5,6%) oraz we wrześniu, listopadzie i lipcu (po 6,4%). W porównaniu do czterech miesięcy o największej liczbie urodzeń różnica wynosi blisko 18%. Także w poszczególnych

dziesięcioleciach powyższe miesiące z reguły wykazują niski procent urodzeń rzędu 5–10% i wyjątkowo tylko przekraczają tę granicę dochodząc do 15%.

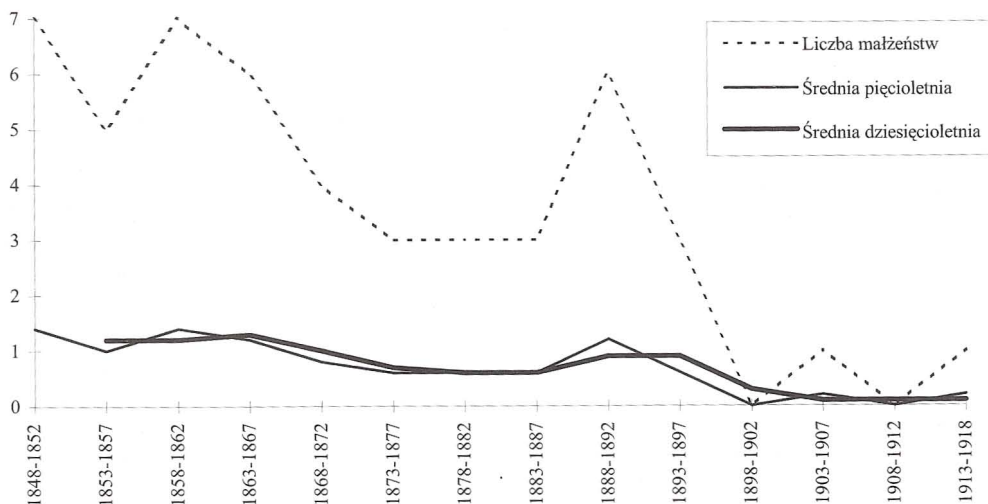
Omawiając rytm urodzeń należy także wspomnieć o względach biologicznych odnosząc je do faktu, że przeciętny odstęp między datą ślubu, a porodem wynosił 15,5 miesiąca. Oznacza to, że od daty ślubu do chwili poczęcia pierwszego dziecka mijało blisko pół roku. Oczywiście jest to tylko średnia i w indywidualnych przypadkach rzecz przedstawiała się bardzo różnie, tym niemniej i tutaj mamy do czynienia z dość charakterystyczną dla środowisk żydowskich prawidłowością, obserwowaną również na znacznie większej próbie⁴.

II. Statystyka małżeństw

W latach 1848–1918 odnotowano w Rydze 49 związków małżeńskich zawartych przez osoby wyznania mojżeszowego, średnia roczna wynosi tu więc zaledwie 0,7 małżeństwa na rok.

Wykres 2

Liczba małżeństw żydowskich zawartych w Rydze w latach 1848 - 1918

Dane metrykalne, stanowiące podstawę niniejszego opracowania, wskazują na dość równomierny rozkład zawierania małżeństw w pierwszych dziesięcioleciach badanego okresu. Dopiero przy końcu XIX wieku doszło do gwałtownego załamania, które, podobnie jak w przypadku urodzeń, swoje przyczyny miało w procesach migracyjnych. Zdecydowanie najwięcej małżeństw zawarto w dwóch pierwszych dekadach, a więc w latach 1848–1857 (24,5%) i w latach 1858–1867 (26,5%). Zaskakująco wysoki wskaźnik przypada na lata 1888–1897, aż 18,4%. Najniższy zanotowano w dziesięcioleciach 1898–1907 i 1908–1918, po 2,0% ogólnej liczby małżeństw. Wahania w ilości zawieranych małżeństw w następujących po sobie okresach

⁴ Przeciętny odstęp wynosi 16–18 miesięcy. I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976, s.256.

pięciolatek, jak ilustruje to wykres nr 2 i tabela nr 4, są niewielkie i pomijając dwie ostatnie dekady wynoszą od 3 (6,1%) do 7 (14,3%).

**Liczba małżeństw żydowskich zawartych w Rydzynie w latach 1848–1918
(średnie pięcio i dziesięcioletnie)**

Tabela 4

Lata	Liczba małżeństw	Średnia pięcioletnia	Średnia dziesięcioletnia
1848–1852	7	1,4	
1853–1857	5	1	1,2
1858–1862	7	1,4	
1863–1867	6	1,2	1,3
1868–1872	4	0,8	
1873–1877	3	0,6	0,7
1878–1882	3	0,6	
1883–1887	3	0,6	0,6
1888–1892	6	1,2	
1893–1897	3	0,6	0,9
1898–1902	0	0	
1903–1907	1	0,2	0,1
1908–1912	0	0	
1913–1918	1	0,2	0,1

Wiek osób zawierających małżeństwa charakteryzuje się znacznymi wahaniami. 42,5% kobiet zawarło związek małżeński między 25 a 29 rokiem życia. 31,1% – w grupie wiekowej od 20 do 24 lat. Dość liczna była także grupa kobiet w przedziale wieku 30–34 lata, stanowiły one 20,1% wszystkich kobiet. Niewiele natomiast kobiet żydowskich, zaledwie po 2,2%, zawarło związki małżeńskie w grupach wiekowych 15–19 lat, 35–39 lat i 40–44 lata. Zupełnie nie odnotowano kobiet liczących 45 lat i więcej. Łącznie do 30 roku życia weszło w związki małżeńskie 75,5% badanej grupy kobiet. Powyżej 30 roku – 24,5%. Bardzo niski udział kobiet poniżej 20 roku życia przeczy dość powszechnej opinii, że Żydzi żenili się w bardzo młodym wieku. Także wśród mężczyzn ta grupa wiekowa stanowiła jedynie 2,2%. Najwięcej mężczyzn decyzję o zawarciu małżeństwa, podobnie jak miało to miejsce w przypadku kobiet, podjęło w wieku 25–29 lat. Mężczyźni w tym przedziale stanowili 48,9% całej próby. Wskaźniki w pozostałych grupach wiekowych kształtowały się w sposób następujący: mężczyźni w wieku 20–24 lat i 30–34 lat – po 11,1%; 50–54 lata, 55–59 lat oraz 60 lat i więcej – po 2,2%. Nie odnotowano mężczyzn w wieku 45–49 lat. Do 30 roku życia małżeństwa zawarło 62,2% mężczyzn, od 30 do 50 roku życia – 31,1%, a powyżej 50 roku – 6,7%.

Teza o późnym wieku nowożeńców zarejestrowanych w latach 1848–1918 swoje potwierdzenie znajduje także w medianie wieku, która dla mężczyzn wynosi 31,7 lat, natomiast dla kobiet – 26,7 lat. Średnia różnica wieku wynosi 5 lat. Różnice te dla poszczególnych dekad wahają się od 2,3 (1868–1877) do 7,3 lat (1888–1897). Wyjątek stanowi tu okres od 1898 do 1907 roku, kiedy średnia wieku kobiet była o 2 lata większa niż mężczyzn.

Analizując różnice wieku między małżonkami należy także zaznaczyć, że w 68,3% przypadków, mężczyzna w momencie zawierania ślubu, był starszy od kobiety. W 4,9% był jej rówieśnikiem, natomiast w 26,8% był młodszy od swojej partnerki. Największa różnica wieku między małżonkami wynosiła 26 lat. Był to związek zawarty w 1889 roku między 67-letnim kantorem i rzeźnikiem rytualnym z Rydzyny, a 41-letnią wdową z Królewca w Prusach Wschodnich.

**Mediana wieku nowożeńców wyznania mojżeszowego zawierających
związki małżeńskie w Rydzynie w latach 1848–1918**

Tabela 5

Lata	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
1848–1857	31	26,1	28,4
1858–1867	32,4	26,7	29,6
1868–1877	27,4	25,1	26,3
1878–1887	28	22,8	25,4
1888–1897	38,5	31,2	34,9
1898–1907	28	30	29
1908–1918	25	21	23

Wypada wspomnieć także, że wdowcy stanowili 18,4% wszystkich mężczyzn i 2,0% wszystkich kobiet wchodzących w związki małżeńskie.

Podsumowując analizę wieku nowożeńców należy jeszcze raz podkreślić wysoką średnią wieku w chwili zawierania związku małżeńskiego. Odpowiada ona średniej przyjmowanej dla ogółu ludności żydowskiej, która z reguły zmieniała stan cywilny o kilka lat później niż ludność chrześcijańska. W sposób szczególny dotyczy to kobiet, co stanowiło bez wątpienia czynnik ujemny w kształtowaniu się stosunków demograficznych wśród ludności żydowskiej, zarówno tej zamieszkującej w ośrodkach niewielkich, takich jak Rydzyna, jak i dużych, liczących od kilku do kilkunastu tysięcy osób skupionych wokół żydowskich gmin wyznaniowych.

Najwięcej ślubów w gminie rydzynskiej zawartych zostało w kwietniu – 16,3%, a następnie w czerwcu, lipcu, listopadzie i grudniu – po 10,2%. Najmniej ślubów zanotowano w styczniu – 2,0%. W pozostałych miesiącach zawierano średnio 4–8% ogółu ślubów. Zdecydowanie preferowano przy zawieraniu małżeństw miesiące wiosenne – 32,7% oraz letnie – 26,5%. Najmniej małżeństw odnotowano w miesiącach zimowych – 16,3%. Ogólnie jednak rozkład ślubów w poszczególnych porach roku nie wykazuje bardzo znaczących wahań. Także różnice w ilości zawieranych małżeństw między poszczególnymi miesiącami nie są duże. Jeszcze raz dowodzi to odmienności kalendarza żydowskiego i zasadniczych różnic występujących pomiędzy Żydami, a dominującą na ziemiach polskich ludnością katolicką, wśród której podobne statystyki przedstawiają się zupełnie inaczej.

Na zakończenie tej części wypada jeszcze wspomnieć, że wśród osób zawierających związki małżeńskie w Rydzynie, konkretnie w przypadku mężczyzn, 79,6% zajmowało się handlem i kupiectwem, 6,2% rzemiosłem, fabrykanci i urzędnicy gminy wyznaniowej stanowili po 4,2%, a pracownicy najemni i przedstawiciele wolnych zawodów po 2,0% badanej populacji. W 55,1% przypadków zawód pana młodego był zbieżny lub zbliżony do zawodu ojca panny młodej, a w 73,5% pokrywał się z zawodem wykonywanym przez jego własnego ojca. Wśród kobiet odnotowano tylko 1 osobę czynną zawodowo (2,0%), pozostałe nie wykonywały żadnego zawodu. W 10,3% przypadków małżeństwa zawarte zostały pomiędzy osobami na stałe zamieszkującymi w Rydzynie. W 34,7% mężczyzn wchodzący w związek małżeński pochodził z terenu Prowincji Poznańskiej, natomiast kobieta zamieszkiwała w Rydzynie. Sytuacja odwrotna, a więc mężczyzna zamieszkujący w Rydzynie, a kobieta pochodząca z terenu Prowincji, to 26,5% wszystkich małżeństw. Pozostałe konfiguracje to w sumie 28,5% ogólnej liczby zawartych ślubów, z czego 18,4% przypada na układ, w którym mężczyzna pochodził ze Śląska, a kobieta z Rydzyny.

III. Statystyka zgonów

W latach 1848–1918 miało w Rydzynie miejsce 81 zgonów osób wyznania mojżeszowego. Zgonów męskich odnotowano 45, co stanowiło 55,6%, a kobiecych 36, czyli 44,4% wszystkich zgonów.

Wykres 3

Liczba zgonów osób wyznania mojżeszowego w Rydzynie w latach 1848 - 1918

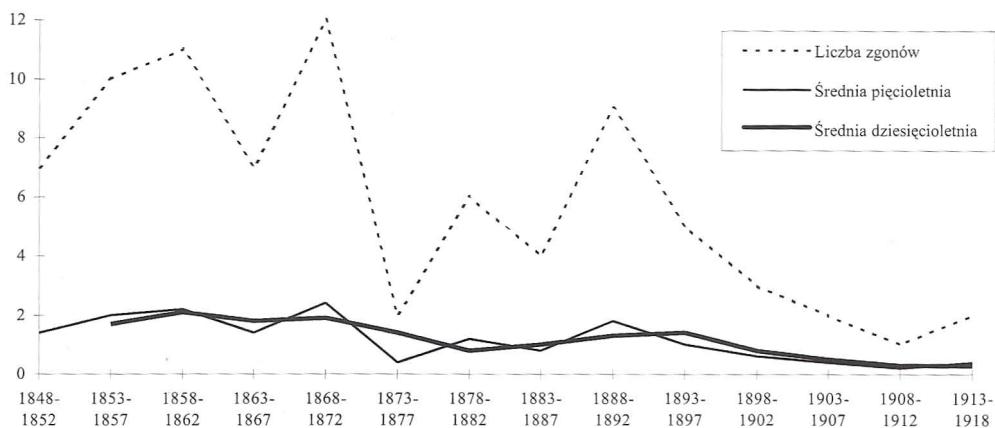
Liczba zgonów osób wyznania mojżeszowego w Rydzynie w latach 1848–1918
(średnie pięcio- i dziesięcioletnie)

Tabela 6

Lata	Liczba zgonów	Średnia pięcioletnia	Średnia dziesięcioletnia
1848–1852	7	1,4	
1853–1857	10	2	1,7
1858–1862	11	2,2	
1863–1867	7	1,4	1,8
1868–1872	12	2,4	
1873–1877	2	0,4	1,4
1878–1882	6	1,2	
1883–1887	4	0,8	1
1888–1892	9	1,8	
1893–1897	5	1	1,4
1898–1902	3	0,6	
1903–1907	2	0,4	0,5
1908–1912	1	0,2	
1913–1918	2	0,4	0,3

Wyraźne wahania liczby zgonów, w odróżnieniu od podobnych wahań w przypadku urodzeń i małżeństw, dają się zauważyć już w początkach lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. Wynoszą one od 1 do 9 zgonów w okresach pięcioletnich.

Na podstawie średnich dziesięcioletnich wyodrębnić można dwa okresy: pierwszy to lata 1848-1877, kiedy to średnia zgonów jest w miarę stała i wynosi 1,6 oraz okres lat 1878-1918 gdy średnia zgonów kształtuje się na poziomie 1,1 przy dużych jednak różnicach wskaźników w poszczególnych dekadach.

Najwięcej zgonów zanotowano w grupie wiekowej 0-4 lata. Stanowiły one w całym badanym okresie 37,0% ogółu zgonów. Dość zaskakującym zjawiskiem jest brak zgonów w grupach 5-9 i 10-14 lat, ale miało to zapewne związek z kilkakrotnie wspomnianą tu już migracją całych rodzin. W kolejnych przedziałach wieku procentowy udział w ogólnej liczbie zgonów przedstawia się bardzo różnie, od 2,5% w przedziałach 15-19 i 50-59 lat, przez 3,7% w przedziale 30-39 lat, po 6,2% w przedziale 40-49 lat i 9,9% w przedziale 20-29 lat. Osoby w wieku produkcyjnym to ogółem 24,7% wszystkich zgonów. Wzrost śmiertelności nasila się wśród ludzi starszych i wynosi dla grup wiekowych: 60-69 lat - 11,1%, 70-79 lat - 16,0%, powyżej 80 lat - 11,1%, w sumie 38,3%.

Na przestrzeni 70 lat nastąpiły zauważalne zmiany w zgonach najmłodszej grupy wiekowej. O ile w latach 1848-1877 stanowiły one 45,8% ogółu zgonów, o tyle w latach 1878 - 1918 już tylko 24,2%, co jest oznaką wyraźnego, ponad 20% spadku śmiertelności w tej grupie. W przypadku osób najstarszych, dożywających 70 i więcej lat, w pierwszym z wymienionych okresów zgony w tym przedziale wieku stanowiły 29,2%, w drugim natomiast 24,2% ich ogółu. W ostatnich 25 latach badanego okresu zgony w grupie 0-4 lata to zaledwie 15,4% ogólnej liczby, podczas gdy osoby powyżej 60 lat to w sumie 53,8% wszystkich zgonów. Jest to zjawisko charakterystyczne dla starzejącego się społeczeństwa, a w takie właśnie przeobrażała się społeczność żydowska w Rydzynie. Zgodnie zresztą z trendem jaki panował wśród całej populacji żydowskiej zamieszkałej w tym okresie na terenie poznańskiego. Pod względem stanu cywilnego, wśród mężczyzn, licząc od 19 roku życia, kawalerowie stanowili 15,6%, żonaci 28,9%, wdowcy 13,3% zgonów, wśród kobiet odpowiednio: panny 5,6%, mężatki 25,0%, wdowy 36,1%.

Sezonowość zgonów osób wyznania mojżeszowego w Rydzynie w latach 1848-1918

Tabela 7

Miesiące	1848-1857	1858-1867	1868-1877	1878-1887	1888-1897	1898-1907	1908-1918	Ogółem
I	1	0	2	0	0	1	0	4
II	0	3	0	0	1	0	1	5
III	2	2	1	2	2	0	1	10
IV	2	0	1	1	3	0	0	7
V	2	2	2	2	2	0	0	10
VI	3	3	1	2	0	0	0	9
VII	0	1	2	0	0	1	0	4
VIII	2	1	1	0	1	1	0	6
IX	1	2	0	0	0	2	1	6
X	0	3	0	0	2	0	0	5
XI	0	0	3	1	0	0	0	4
XII	4	1	1	2	3	0	0	11

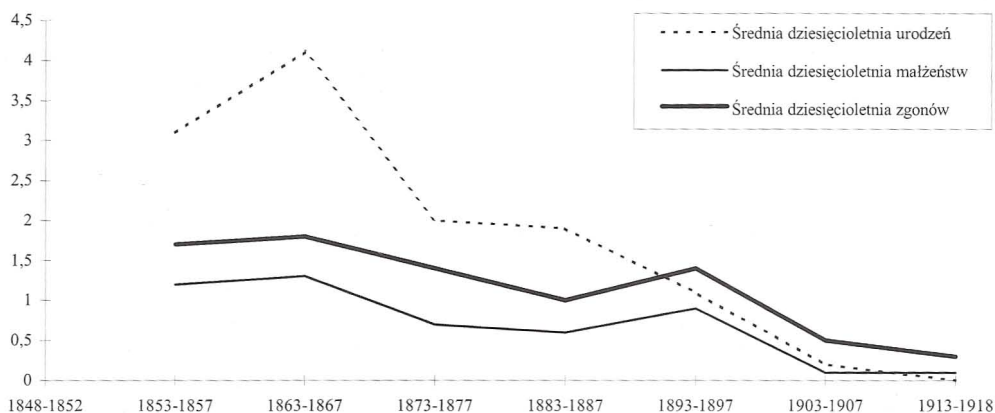
Najwięcej zgonów odnotowano wiosną – 33,3%, zimą – 24,7% i latem – 23,5%. Najmniej zgonów było jesienią. Miesiącami o największej ilości zgonów były: grudzień – 13,6%, marzec i maj – po 12,4% oraz czerwiec – 11,1% ogólnej liczby zgonów. Najmniej przypadło ich w styczniu, lipcu i listopadzie – po 4,9%. Badając zależności między sezonowością urodzeń a sezonowością zgonów, można zauważyć pewne podobieństwa w skupieniu poszczególnych zjawisk i ich zbliżonym nagromadzeniu w poszczególnych porach roku. Wpływ na tę sytuację miały bez wątpienia liczne zgony dzieci w pierwszych dniach lub tygodniach ich życia. Zgony okołoporodowe należały do wyjątkowych przypadków i w zasadzie nie miały większego wpływu na powyższe wyliczenia. Nie zaistniały także żadne wyjątkowe sytuacje, które mogłyby zdeterminować przedstawiony obraz sezonowości zgonów.

IV. Bilans ruchu naturalnego Żydów w Rydzynie w latach 1848 – 1918

Na przestrzeni badanego okresu można zaobserwować stały spadek poziomu urodzeń, małżeństw i zgonów z dość gwałtownym załamaniem się ich dynamiki w latach osiemdziesiątych, a w przypadku zgonów, już w latach siedemdziesiątych XIX wieku. Dość nietypowa jest tu uprzedniość procesu spadku liczby zgonów w stosunku do urodzeń. Stosunkowo wcześniej jednak doszło do zaniku tych ostatnich na przełomie wieku XIX i XX.

Wykres 4

Dynamika urodzeń, małżeństw i zgonów ludności izraelskiej w Rydzynie w latach 1848 - 1918

W całym badanym okresie, po podzieleniu go na pięcioletnie cykle, zanotowano 6 przypadków ujemnego przyrostu naturalnego. W poszczególnych latach przypadków tych było 17. Najwyższy ujemny wskaźnik miał miejsce w 1858 roku – (–4), a następnie w 1892 roku – (–3). W latach 1855, 1870 i 1902 wskaźnik przyrostu naturalnego wynosił – (–2), natomiast w latach 1851, 1860, 1880, 1888–1890, 1895, 1906, 1907, 1909, 1914 i 1917 – (–1). Najwyższy przyrost naturalny zanotowano w latach: 1859–8 oraz 1861–7. Zasadniczo dominował jednak niski przyrost, w granicach 1–4. Wyraźne załamanie, jak to już wyżej podano, nastąpiło w połowie lat osiemdziesiątych XIX wieku i sytuacja ta nie uległa już zmianie do końca trwania opisywanego tu procesu demograficznego.

**Przyrost naturalny w gminie żydowskiej w Rydzynie w latach 1848–1918
(liczby bezwzględne, średnie pięcioletnie- i dziesięcioletnie)**

Tabela 8

Lata	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny	Średnie pięcioletnie	Średnie dziesięcioletnie
1848–1852	17	7	10	2	
1853–1857	14	10	4	0,8	1,4
1858–1862	22	11	11	2,2	
1863–1867	19	7	12	2,4	2,3
1868–1872	11	12	-1	-0,2	
1873–1877	9	2	7	1,4	0,6
1878–1882	9	6	3	0,6	
1883–1887	10	4	6	1,2	0,9
1888–1892	5	9	-4	-0,8	
1893–1897	6	5	1	0,2	-0,3
1898–1902	2	3	-1	-0,2	
1903–1907	0	2	-2	-0,4	-0,3
1908–1912	0	1	-1	-0,2	
1913–1918	0	2	-1	-0,4	-0,3

W ciągu 70 lat obserwujemy wyraźny spadek przyrostu naturalnego społeczności żydowskiej w Rydzynie. Zmniejszanie się liczby urodzeń, aż do zupełnego ich zaniku, wraz ze spadkiem ilości zgonów i małżeństw wskazuje, że społeczność ta w latach 1848–1918 uległa wyraźnej transformacji, a mówiąc ściślej, zapaści demograficznej.

O ile na początku badanego okresu można zaobserwować jeszcze symptomy typowe dla demografii tradycyjnej, to pod koniec mamy do czynienia z zupełnie odmiennym już obrazem, „umierającego” społeczeństwa. Znalazło to także swój wyraz we wskaźniku dzietności rodzin, który dla całego okresu wynosi 3,9 urodzeń na jedno małżeństwo, jednak w rozbiciu na okresy, w latach 1848–1887 – 3,6, a w latach 1888–1918 tylko 3,25 urodzeń na statystyczną rodzinę.

W Prowincji Poznańskiej, w miarę szczegółowe rejestry metrykalne ludności żydowskiej sporządzano już w drugiej dekadzie XIX wieku. Mimo znacznych strat i ubytków jakie powstały w zasobie archiwalnym w następstwie ostatniej wojny, źródeł tych zachowało się stosunkowo wiele, szczególnie dla późniejszych okresów. Otwiera to możliwość podjęcia wielokierunkowych analiz demograficznych, które pomogłyby nie tylko w uchwyceniu odrębności przemian zachodzących w tej społeczności, ale i w ustaleniu przyczyn leżących u ich podstawy. Powyższe opracowanie, dotyczące co prawda ruchu naturalnego niewielkiej tylko grupy ludności żydowskiej, może też stanowić skromny przyczynek do pełniejszego wykorzystania żydowskich ksiąg metrykalnych w badaniach demograficznych nad ludnością zamieszkującą w XIX i XX wieku ziemię wielkopolską.

RYDZYŃNIAK

HISTORIA • PUBLICYSTYKA

NR 8–9 (1–2) 1999

ISSN 1233–3492

